

тичних видів нематод та їх поширення із садивним матеріалом.

ВИСНОВКИ

1. Сумісне застосування органічних та мінеральних добрив (гній 60 т/га + N₁₀₀P₁₂₀K₁₂₀) забезпечує вищу витривалість рослин хмелю проти комплексу фітонематод. Однак оптимізація умов живлення рослин сприяє збільшенню в 1,1–1,3 раза чисельності фітогельмінтів порівняно з неудобреними ділянками.

2. Вирощування сидератів технологічно складне у зв'язку зі значною кількістю міжрядних обробітків і може призвести до збільшення рівня зараженості ґрунту червоподібними нематодами. Враховуючи невеликі площі хмільників, перевагу слід віддавати органічним добривам (гною) у нормах внесення згідно із зональними рекомендаціями.

3. Запропоновано метод оздоровлення маток хмелю від фітонематод за ранньовесняного фітосанітарного обстеження хмільників. Найефективніший – поглиблене (порівняно з типовим) обрізування уражених частин матки і головних кореневищ.

4. Внесення хімічних препаратів (Бі-58 Новий, к.е. – 6,0 л/га, Акта-

ра 25, в.г. – 0,12–0,14 кг/га, Маршал 25, к.е. – 2,0–2,5 л/га, Регент 20, г. – 5,0–7,0 кг/га) в борозни на глибину 10–15 см і на відстані 25–30 см від центру головного кореневища сприяло зниженню чисельності нематод, особливо впродовж перших двох-трьох тижнів вегетації хмелю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабич О.А. Особливості поширення та вдосконалення моніторингу хмельової цистоутворюючої нематою / Бабич О.А., Бабич А.Г. // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2010. – №145. – С. 136–140.
2. Венгер В.М. Захист хмелю від шкідників, хвороб та бур'янів / В.М. Венгер, О.М. Лапа, В.Г. Романчик, О.П. Боровий та ін. – Київ, 2004. – 90 с.
3. Деккер Х. Нематоды растений и борьба с ними / Х. Деккер. – М.: Колос, 1972. – 445 с.
4. Кирьянова Е.С. Паразитические нематоды растений и меры борьбы с ними. – Т. 1. / Е.С. Кирьянова, Э.Л. Краль – Л.: Наука, 1969. – 447 с.
5. Метлицкий О.З. Экологические и технологические основы обнаружения нематод // Принципы и методы экологической фитонематодологии / О.З. Метлицкий – Петрозаводск, 1985. – С. 18–34.
6. Сигарева Д.Д. Методические указания по выявлению и учету паразитических нематод полевых культур / Д.Д. Сигарева. – К.: Урожай, 1986. – 38 с.

7. Сигарьова Д.Д. Методичні рекомендації до проведення лабораторних занять із напрямку 6.090101 – “Захист рослин”: Виявлення, облік та заходи захисту від найбільш шкідливих нематод хмелю / Д.Д. Сигарьова, А.Г. Бабич, О.А. Бабич, В.М. Венгер – К.: Видавничий центр НУБіПУ, 2010. – 14 с.

Д.Д. Сигарьова,
А.Г. Бабич, О.А. Бабич

Паразитические нематоды хмеля. Мероприятия по контролю численности в насаждениях

Усовершенствован комплекс противонематодных мероприятий, который разрешает ограничить вредоносность фитопаразитических видов нематод на хмеле и их распространение с посадочным материалом.

хмель, комплекс нематод, защитные мероприятия

D.D. Sigaryova,
A.G. Babych, O.A. Babych

Parasitic nematodes of the hop. Actions for regulation of their number in hop plantings

The complex of antinematodal actions which allows to limit injuriousness of phytoparasitic species of nematodes on hop and their distribution with a landing material is improved.

hop, complex of nematodes, protective actions

УДК 595.132:581.2:631.344.5 (477.410)

НЕМАТОДНІ ХВОРОБИ ТА ЇХ ЗБУДНИКИ

в закритому ґрунті Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України

*Вивчено видовий склад фітопаразитичних нематод в оранжереях Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України. Найбільш небезпечна для рослин південна галова нематода (*Meloidogyne incognita*) та спіральні нематоди – *Rotylenchus robustus* та *Helicotylenchus dihystra*. Описано основні зовнішні симптоми нематодозів.*

ботанічні сади, закритий ґрунт, фітопаразитичні нематоди, симптоми нематодозів

Закритий ґрунт ботанічних садів України представлений теплицями і оранжереями, які є унікальними, штучно створеними антропогенни-

О.І. ГУБІН,
аспірант Інституту захисту рослин НААН, інженер Донецького ботанічного саду НАНУ

ми екосистемами. Серед багатьох функцій теплично-оранжерейних комплексів можна виділити дві головні – науково-практична та просвітньо-естетична. Під першою слід розуміти можливість забезпечення дослідників різного профілю широким асортиментом рослинного матеріалу для науково-практичних досліджень. Головну роль в цьому випадку відіграє наявність постійних і

доступних колекцій рослин, які є основним матеріалом для ботанічних досліджень. Друга функція здійснюється за відвідування теплиць і оранжерей, коли відвідувачі мають можливість побачити багато екзотичних рослин і отримати цікаву унікальну інформацію. Вочевидь, що для успішної реалізації цих функцій необхідно підтримувати колекції рослин в здоровому стані.

Якщо шкідники і хвороби рослин в закритому ґрунті ботанічних садів вивчені на достатньому рівні, то проблема нематодних захворювань тропічних і субтропічних рослин є одним із найменш розвинутих напрямів вітчизняної фітопато-

логії, необхідність розвитку якого очевидна. Головною проблемою при оцінюванні рівня нематодних інвазій в теплицях і оранжереях є труднощі в діагностиці нематодозів, яку можна здійснити тільки із застосуванням спеціалізованих методів. Широкий спектр рослин-господарів фітопаразитичних нематод, симптоматика, яка в більшості випадків схожа з проявом грибних, бактеріальних і непаразитарних захворювань, а також специфічна стратегія профілактичних і оздоровлювальних заходів – всі ці фактори негативно позначаються на розв'язанні даної проблеми [1]. Саме тому необхідна інтенсифікація досліджень нематодних захворювань в ботанічних садах, які слід починати із вивчення фауни фітонематод, реєстрації головних симптомів і виділення рослин, що найбільше страждають від паразитів. Ця робота є продовженням серії досліджень фауни нематод закритого ґрунту в ботанічних садах України, розпочатих у 2008 році [2–6].

Мета. Вивчення видового складу фітопаразитичних нематод в теплицях і оранжереях Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України, виділення найбільш патогенних видів і уражуваних ними рослин, а також – виявлення головних симптомів нематодозів.

Матеріал і методи. В теплицях і оранжереях Національного ботанічного саду у 2010 р. досліджували 23 види квітково-декоративних, тропічних і субтропічних рослин. Для підтвердження нематодного походження хвороб використовували методи нематологічного моніторингу [7-8]. Симптоми захворювань виявляли за візуального огляду [9]. Галових нематод підраховували за кількістю галів на корінні кожної рослини, використовуючи 5-бальну шкалу розвитку хвороби залежно від кількості галів [10]. Для більш детального обстеження користувалися мікроскопами МБС-9, МБИ-3, Kruss Optronics MBL 2150, JNOEC SZM-45T2, Zeiss Primo Star з фотонасадкою на основі камери Canon Power Shot A 640. Для виділення нематод з коренів і прикореневого ґрунту використовували стандартні методи [1, 7, 10]. Видовий склад визначали за допомогою визначальних таблиць [11-13].

Результати досліджень. Під час досліджень в закритому ґрунті Національного ботанічного саду

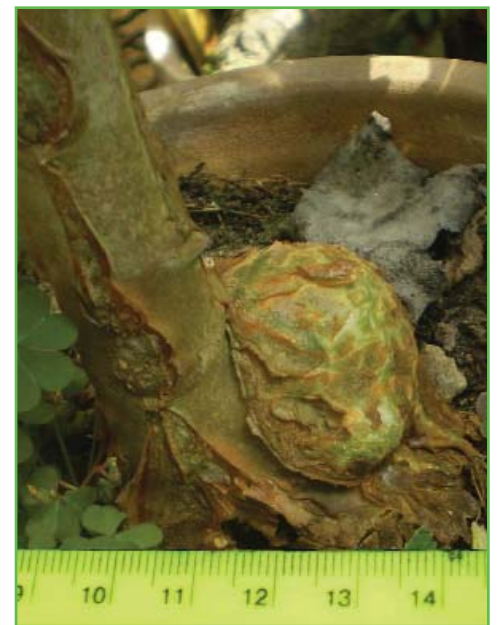
ім. М.М. Гришка НАН України зареєстровано 59 видів нематод, що належать до 48-ми родів, 25-ти родин і 7-ми рядів. З них 12 видів були фітопаразитами. Найбільшу небезпеку для обстежених рослин становили лише 4 види нематод, тоді як інші 8 були менш розповсюджені і в якості збудників нематодозів мали другорядну роль. Але слід зазначити, що в деяких випадках ці види також можуть становити істотну загрозу для рослин. Встановлено, що в більшості випадків ми мали справу з комплексними нематодозами, тобто захворюваннями, що були викликані двома чи більше видами гельмінтів.

Серед усіх фітопаразитичних нематод найбільш розповсюдженою і небезпечною для рослин була південна галова нематода (*Meloidogyne incognita* (Kofoid & White) Chitwood). Цей ендопаразит зареєстрований на 70% обстежених рослин. Середня чисельність інвазійних личинок досягала 43 особини в 1 г коренів і 464 особини в 100 см³ прикореневого ґрунту. Максимальна чисельність мелейдогін (більше 1500 особин в 100 см³ ґрунту) відмічена на видах родів *Begonia* (Tourn.) Linn., *Echeveria* E. Walth. і *Pseuderanthemum* Radlk. Характерними симптомами мелейдогінозу в більшості випадків були гали і сингали різного ступеня розвитку на коренях і пригнічення розвитку. Ці симптоми зазвичай спостерігались при початкових стадіях захворювання, коли кількість інвазійних личинок в ґрунті не перевищувала кількох десятків особин, а кількість галів на коренях відповідала 1 балу зараження. За збільшення кількості нематод у ряді випадків спостерігалося пожовтіння, некрози, в'янення, відмирання листя й пагонів, а також гнилі коренів.

Крім галових суттєву загрозу для обстежених рослин становили ектопаразитичні спіральні нематоди – *Rotylenchus robustus* (de Man) Filipjev і *Helicotylenchus dihystra* (Cobb.) Sher. (представники родини Hoplolaimidae). Ці нематоди зазвичай класифікуються за ступенем шкідливості як «небезпечні при великій кількості (більше 200 особин на 100 г ґрунту)» [14]. *R. robustus* був знайдений на 48% рослин. При цьому середня кількість гельмінта становила 14 особин в 1 г коренів і 989 особин в 100 см³ прикореневого ґрунту. Найвища чисельність ро-

тиленхів спостерігалася на сукулентах (представники родів *Aloe* L., *Kalanchoe* Adans., *Sedum* L., *Echeveria*, *Crassula* L.). Частота виявлення і чисельність *H. dihystra* були нижчі. Цей вид було знайдено на 9-ти видах рослин. Середня чисельність його становила 6 особин в 1 г коренів і 180 особин в 100 см³ прикореневого ґрунту. Найчастіше геліко-тиленхи реєстрували на представниках родів *Begonia*, *Crassula* і *Sedum*. Головними ознаками присутності спіральних нематод слід вважати пригнічення росту, деформацію, в'янення, хлороз, крайові некрози, усихання й відмирання листя, а також – відмирання, гниль і рани на коренях. В деяких випадках відмічені так звані «бородатість» і «неохайність» кореневої системи. Зазвичай за невеликої кількості паразитів ці симптоми слабо виражені або взагалі відсутні.

Нематоди роду *Tylenchorhynchus* Cobb. були знайдені на 9-ти видах рослин. Більшість гельмінтів знаходилися в ґрунті, тоді як в коренях – зустрічалися поодинокі екземпляри. За невеликої кількості тилеңхорінхи не наносять значної шкоди рослинам, живлячись переважно на корневих волосках, але в нашому випадку на деяких рослинах їх кількість досягала кількох тисяч особин в 100 см³ ґрунту, і тому не можна розглядати цей вид як фоновий. В 100 см³ прикореневого ґрунту в середньому знаходилося 249 особин

Гали *Meloidogyne incognita* на кореневій шийці *Kalanchoe beharensis*

T. claytoni Steiner і 50 особин *T. dubius* (Buerschli) Filipjev. Слід зазначити, що останній вид був зареєстрований лише в єдиному випадку (нематодоз *Echeveria coccinea* DC.) Головні симптоми тилехорінхозу – пригнічення розвитку, хлороз, відмирання листя та кореневі гнилі на пізніх стадіях захворювання. Також в деяких випадках спостерігалися невеликі розростання на корінні, які на перший погляд були схожі на галі. На відміну від справжніх галів, що викликають нематоди роду *Meloidogyne*, в цих розростаннях були відсутні седентарні самки, і це дає можливість відрізнити тилехорінхоз від мелойдогінозу за огляду кореневої системи. Найбільш небезпечні тилехорінхи для рослин родів *Kalanchoe*, *Aeonium* Webb. et Berth., *Pachystachys* Nees, *Echeveria*.

Стеблові нематоди роду *Ditylenchus* Filipjev, що зареєстровані в процесі досліджень, представлені двома видами: *Ditylenchus destructor* Thorne і *Ditylenchus dipsaci* (Kuhn) Filipjev. Останній вид був більш розповсюдженим і розглядався як другорядний збудник комплексних нематодозів на 6-ти видах рослин, тоді як *D. destructor* виявлений тільки на *Aloe pruinosa* Reup. Максимальна чисельність дитиленхів зареєстрована на представниках родів *Aloe*, *Crassula* і *Echeveria*, при цьому більша частина паразитів була сконцентрована в прикореневому ґрунті. У зв'язку з комплексним характером нематодозів, який мав місце в усіх випадках реєстрації дитиленхів, відокремити характерну симптоматику, властиву саме цій хворобі, в нашому випадку не вдалося.

Проникаюча короткотіла нематода (*Pratylenchus pratensis* (de Man) Filipjev) знайдена на 3-х видах рос-

Афеленхозидоз папороті *Pteris cretica*

лин (*Camellia japonica* L., *Hibiscus rosa-sinensis* var. *Aurantiacus* L. і *Pteris cretica* L.). Але в усіх трьох випадках чисельність її була незначною, як і чисельність інших нематод. Пояснити цей факт можна початковими стадіями нематодних захворювань у цих рослин. Симптоми пратилехозу були виражені головним чином у пригніченні розвитку і хлорозі листя. Але слід взяти до уваги здатність короткотілої нематоди до швидкого збільшення чисельності за наявності сприятливих умов і розглядати цей вид як потенційно небезпечний.

Ектопаразитів *Paratylenchus nanus* Cobb. і *Macroposthonia annulata* de Man також можна характеризувати як другорядних патогенів, чисельність і частота виявлення яких були досить низькими для того, щоб розглядати їх як головних збудників нематодозів.

Американська ксіфінема (*Xiphinema americanum* Cobb.) була зареєстрована як головний збудник комплексного нематодозу на *Begonia sceptrum* A.DC. Чисельність паразита в цьому випадку досягала значних для виду показників і становила 55 особин в 100 см³ прикореневого ґрунту. Головними симптомами хвороби були пригнічення розвитку, хлороз і відмирання листя, а також – невеликі галі і відмирання коренів.

Листова хризантемна нематода (*Aphelenchoides ritzemabosi* (Schwartz) Steiner) спричинила захворювання папороті *Pteris cretica* L. Це перший випадок знаходження нами листових нематод в захищеному ґрунті ботанічних садів. Специфічна ознака хвороби – наявність характерних, геометрично правильних некротичних ділянок на вайях рослини. Афеленхи при цьому були знайдені лише в надземних органах рослини в кількості 36 особин на 1 г зеленої маси. Але, незважаючи на невелику чисельність листового афеленха, цю нематоду слід віднести до потенційно небезпечних видів в умовах НБС, оскільки в захищеному ґрунті цього саду розміщується найбільша в Україні колекція папоротей – оптимальних рослин-господарів цього паразита.

ВИСНОВКИ

Найбільш шкідливими фітопаразитичними нематодами в захищеному ґрунті Національного ботанічного саду є південна галова нематода (*Meloidogyne incognita*) та

Зовнішній вигляд американської ксіфінеми (*Xiphinema americanum*) (× 40)

спіральні нематоди – *Rotylenchus robustus* і *Helicotylenchus dihystra*. Окрім них потенційну загрозу представляють: проникаюча короткотіла нематода (*Pratylenchus pratensis*), американська ксіфінема (*Xiphinema americanum*), листова хризантемна нематода (*Aphelenchoides ritzemabosi*), а також – нематоди родів *Tylenchorhynchus* і *Ditylenchus*. Слід приділити увагу вивченню шкодочинності цих паразитів та розробці методів профілактики і контролю захворювань, що спричинюються ними в захищеному ґрунті ботанічних садів України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Методические рекомендации по защите декоративных растений закрытого грунта от нематодозов в условиях ботанических садов Украины / Д.Д. Сигарева, И.В. Бондаренко-Борисова, Е.В. Болтовская, А.И. Губин. – Донецк: Б.и., 2010. – 44 с.
2. Губин А.И. Нематодные заболевания растений рода Aloe L. в оранжереях Донецкого ботанического сада, НАН Украины / А.И. Губин // Промышленная ботаника – 2009, – Вып. 9, С. 200 – 203.
3. Сигарева Д.Д. Фитогельминты. Збудники хвороб квітково-декоративних тропічних і субтропічних рослин в оранжереях і теплицях Донецького ботанічного саду НАН України / Д.Д. Сигарева, О.І. Губин // Карантин і захист рослин – 2010, – №2, – С. 18 – 21.
4. Губин А.И. Паразитические нематоды видов рода Kalanchoe Adans. в оранжереях Донецкого ботанического сада НАН Украины / А.И. Губин // Промислова ботаніка: стан та перспективи розвитку: Матеріали VI міжнар. наук. конф. (м. Донецьк, 4–7 жовтня 2010 р.) – Донецьк, 2010. – С. 145.
5. Sigareva D. Phytoparasitic nematodes in tropical and subtropical plants in the protected ground of the botanical gardens of Ukraine / D. Sigareva, A. Gubin // 30th International Symposium of the European Society of Nematologists. Proceedings. (Vienna, Austria. September 19–23, 2010) – Vienna, 2010. – P. 170.
6. Сигарева Д.Д. Изучение структуры нематодоконплексов тропических и субтропических растений защищенного грунта ботанического сада Харьковского наци-

онального університета ім. В.Н. Каразіна для выяснення причин їх захворювань / Д.Д. Сигарева, А.И. Губин, В.М. Бамбизов // Современные аспекты патогенеза, клиники, диагностики, лечения и профилактики протозоозов, гельминтозов и арахноэнтомозов человека, животных и растений. Труды VII Международной научно-практической конференции. – Витебск, 2010. – С. 205 – 209.

7. Сигарева Д.Д. Методические указания по выявлению и учету паразитических нематод полевых культур / Д.Д. Сигарева – Киев: Урожай, 1986. – 150 с.

8. Сигарева Д.Д. Применение нематологического мониторинга для выяснения причин заболевания цветочных и декоративных культур в оранжереях Донецкого ботанического сада / Д.Д. Сигарева, А.И. Губин // Паразитарные болезни человека, животных и растений. Труды VI Международной научно-практической конференции – Витебск: ВГМУ, 2008. – С. 273 – 277.

9. Губин А.И. Визуальное выявление нематодозов тропических, субтропических и цветочно-декоративных растений в теплицах и оранжереях ботанических садов / А.И. Губин // Інтродукція, селекція та захист рослин. Матеріали другої міжнародної наукової конференції (м. Донецьк, 6–8 жовтня 2009 р.) – Т.1. – Донецьк, 2009. – С. 237 – 239.

10. Матвеева М.А. Защита растений от нематод / Муза Александровна Матвеева – М.: Наука, 1989. – 150 с.

11. Кирьянова Е.С. Паразитические нематоды растений и меры борьбы с ними / Е.С. Кирьянова, Э.Л. Кралль. – Л.: Наука, 1969. – Т.1. – 447 с.

12. Goodey T. Soil freshwater nematodes (2nd ed., rewritten by J.V. Goodey) / Goodey T. – London: Methuen. – 1963. – 544 p.

13. Mai W. F. Plant-parasitic nematodes. A pictorial key to genera / W.F. Mai, P.G. Mullin. – New-York: Cornell University Press, 1996. – 278 p.

14. Ижевский И.И. Бонсай – возможные переносчики вредителей растений / С.С. Ижевский, В.Н. Чижов // Защита и карантин растений – 2010. – № 12, – С. 28 – 31.

Губин А.И.

Нематодные заболевания и их возбудители в защищенном грунте Национального ботанического сада им. Н.Н. Гришко НАН Украины

Изучен видовой состав фитопаразитических нематод в оранжереях Национального ботанического сада им. Н.Н. Гришко НАН Украины. Наибольшую опасность для растений представ-

ляют южная галловая нематода (Meloidogyne incognita) и спиральные нематоды – Rotylenchus robustus и Helicotylenchus dihystera. Описаны основные внешние симптомы нематодозов.

ботанические сады, защищенный грунт, фитопаразитические нематоды, симптомы нематодозов

A. I. Gubin

Nematode diseases and their causative agents in the greenhouses of the M.M. Gryshko National Botanical Garden of the NAS of Ukraine

The species of plant-parasitic nematodes in greenhouses of the M.M. Gryshko National Botanical Garden of the NAS of Ukraine have been studied. Southern root-knot nematode (Meloidogyne incognita) and spiral nematodes – Rotylenchus robustus and Helicotylenchus dihystera, were the most dangerous for the plants. The main external symptoms of nematode diseases have been described.

botanical gardens, protected ground, plant-parasitic nematodes, symptoms of nematode diseases

УДК 632.791.937

ІНДЕКС ПЕРОНОСПОРНОЇ ПОГОДИ

– основа для проведення захисних заходів на хмелю

Проведено визначення індексу пероноспорної погоди за вегетаційний період хмелю у 2010 році. На основі досліджень встановлено п'ять найбільш сприятливих періодів для розвитку несправжньої борошнистої роси і ураження хворобою рослин.

хміль, псевдопероноспороз, метеорологічні умови, індекс пероноспорної погоди

Псевдопероноспора, або несправжня борошниста роса – *Pseudoperonospora humuli* Wilson. – надзвичайно шкідливе і поширене захворювання хмелю. Збудником її є гриб з класу Oomycetes, порядку – Peronosporales, родини – Peronosporaceae. Псевдопероноспора займає в родині проміжне положення між плазмоспорою і пероноспорою. З плазмоспорою її зближує спосіб проростання спорангіїв в зооспори, з пероноспорою – дихотомічний спосіб галузнення спорангійноспів.

За даними ряду авторів [1] найбільше ураження рослин хмелю несправжньою борошнистою росою

В.М. ВЕНГЕР,
кандидат сільськогосподарських наук

Н.А. ФЕДОРЧУК,
науковий співробітник
Інститут сільського господарства
Полісся НААН

О.А. ДЕРЕЧА,
кандидат біологічних наук

В.В. ВЕНГЕР,
аспірант
Житомирський національний
агроєкологічний університет

спостерігається за відносної вологості повітря 80% і більше.

Але слід зазначити, що інтенсивність ураження хмелю пероноспорою залежить не тільки від погодних умов, але й від інших факторів, ступінь дії яких за сприятливих умов здатна лише підсилити дію самої погоди. Такими факторами є, наприклад, загальні технічні фактори (площа живлення), захисні обприскування, якість догляду за хме-

лем і т.д., або біологічні фактори (акліматизація та зростаюча стійкість патогена).

Якщо спеціалісти [2–5] мали спільну думку щодо виникнення пероноспори залежно від зміни погоди, то їхня думка розходилась в оцінці ступеня впливу окремих метеорологічних умов на виникнення і поширення хвороби. На першій стадії досліджень найбільший вплив приписувався ними опадам (кількості опадів, які випали в мм), а в наступні роки більш вагомими були результати, що свідчили про вплив температури.

Спочатку вважали, що небезпека ураження хмелю пероноспорою тим більша, чим більше дощовою і вологою є погода і чим більше закритою є місцевість, де розташований хмільник. Практика ж доводить, що пероноспора уражує хміль не тільки в дощові роки, але і в роки з меншою кількістю опадів. Від аналізу і визначення кількості опадів, що випадають (в мм), яку прийнято вважати критичною, від-